

education in the Ukrainian lands in the second half of XIX – early XX century. Full use of historical experience, allowed us to identify significant factors affecting the development of women's movement for equal rights and receive equal rights to education. It is proved that female education was an important vehicle towards this equality regardless of state and ethnicity. The best public struggle for women's rights has played a huge role in the development of the movement for women's education, which stimulated public-education movement of the mid 50's – early 60-ies of the XIX century In the conditions of the overwhelming illiteracy of the population, and even greater among women, particular importance is given to the movement for women's primary education as the Foundation of the whole educational structure. The processes of formation of primary and secondary education and the formation of an appropriate legal framework took place in parallel on the Ukrainian lands within the Russian and Austro-Hungarian Empire, however, a significant advantage of the second was the emergence of Ukrainian national training institutions. So, women primary and secondary education in Galicia and Bukowina played a somewhat greater role for the formation of not so much the legal status, legal consciousness of many women in the Ukrainian lands as Ukrainian women. Relentless was formed by the new social status of women, in particular Ukrainian, and this required not only the relevant legislation but also establishing appropriate organizational and legal basics of education, namely primary and secondary.

Keywords: *women, legal status, Ukrainian land, education, rights, obligations, primary education, secondary education.*

Надійшла до редакції 19.05.2016

Сердюк І.А.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 341.0

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОВИХ АКТІВ: АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ ТА НОВІ ПІДХОДИ

Розглянуто існуючі в сучасній юридичній науці підходи до класифікації правових актів. На основі їх аналізу уточнено підстави для видової диференціації волевиявлення право-дієдатних суб'єктів права, а також обґрунтовано ряд нових підходів до поділу категорії «правовий акт» на основі таких критеріїв, як суб'єкти волевиявлення, юридичні наслідки, сфера їх буття, ступінь ефективності та ставлення до них з боку громадянського суспільства.

Ключові слова: *правовий акт, нормативно-правовий акт, акт застосування норм права, акт тлумачення норм права, акт безпосередньої реалізації норм права, легітимний правовий акт, нелегітимний правовий акт.*

Постановка проблеми. Нагальна потреба пізнання правового акта як однієї з форм буття права та самостійного явища правової дійсності в усій багатоманітності його проявів вимагає розробки науково обґрунтованих під-

ходів до класифікації однойменної категорії. На існуванні цієї проблеми зробив наголос вітчизняний правник М. Цвік. У своїй науковій праці «Про систему юридичних актів» учений, зокрема, зауважив: «На жаль, і досі не встановлено вплив на теорію юридичних актів загальних положень юридичної науки, відсутня класифікація актів, не проведено аналіз їх окремих видів, не встановлено принципів їх розмежування. Питання про систему юридичних актів багато в чому підміняється дослідженням різних аспектів системи права» [5, с. 15].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на наведене вище судження М. Цвіка про відсутність класифікації юридичних актів, зазначена теоретична проблема не нова для правової доктрини. Вагомий внесок у її розробку зробили такі фахівці у галузі загально-теоретичної юридичної науки як С. Алексєєв, П. Рабінович, О. Скакун та ін. Водночас її не можна вважати остаточно вирішеною через обмеженість підходів до видової диференціації правових актів і їх недосконалість.

При підготовці цієї статті автор поставив за мету уточнити існуючі та запропонувати ряд нових підходів до класифікації правових актів.

Досягнення визначеної автором дослідницької мети зумовило необхідність використання такого загальнонаукового методу пізнання, як аналіз. З огляду на визначену мету дослідження та його предмет, методологічне значення мають різні інтерпретації поняття «правовий акт», які у формі різних суджень знайшли своє відображення в сучасній юридичній літературі:

правовий акт (у широкому розумінні) – це волевиявлення праводієздатних суб'єктів права, зовні об'єктивоване у вербальній, конклюдентній або документальній формі, що породжує юридичні наслідки;

правовий акт (у вузькому розумінні) – це забезпечене з боку держави та визнане легітимним з боку громадянського суспільства формально-обов'язкове волевиявлення органів публічної влади, їх службових і посадових осіб, що має офіційний характер, здійснює справедливий з погляду домінуючої частини населення регулятивний або охоронний вплив на поведінку суб'єктів права і породжує юридичні наслідки, що відповідають принципу правопевності.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що науковці при дослідженні та висвітленні актуальних або традиційних питань теорії правових актів уживають такі юридичні терміни, як «правовий акт» і «юридичний акт». Автор обстоює тезу про те, що, незважаючи на початкові відмінності у смислових значеннях слів «правовий» і «юридичний», свідченням чого є їх етимологічний аспект, сучасна юридична наука має використовувати похідні від них терміни «правовий акт» і «юридичний акт» як синоніми, а однойменні поняття – як тотожні за своїм змістом та обсягом.

Огляд наукової та навчальної юридичної літератури за темою дослідження свідчить про те, що вченими обґрунтовано низку підходів до класифікації поняття «правовий акт». Так зокрема, О. Скакун диференціює правові акти за двома критеріями: 1) за формою вираження та 2) юридичною субор-

динацією. За першою підставою правник виокремила такі їх види:

- 1) письмовий (акт-документ);
- 2) усний (заяви, розпорядження, накази, вказівки);
- 3) конклюдентний (акт-дія) [4, с. 312].

За другим критерієм класифікує правові акти на такі:

- 1) нормативні, що регулюють певну сферу суспільних відносин і є загальнообов'язковими;
- 2) індивідуальні (ненормативні), що породжують права і обов'язки лише у тих конкретних суб'єктів, яким вони адресовані, у конкретному випадку;
- 3) інтерпретаційні (акти тлумачення норм права), що мають допоміжний характер і, як правило, «обслуговують» нормативні акти [4, с. 312].

Аналіз наведених вище підходів до поділу поняття «правовий акт» дозволяє зробити деякі уточнення як стосовно критеріїв для класифікації, так різновидів волевиявлення право-дієздатних суб'єктів права, що їх виокремила О. Скакун.

Будь-який предмет, явище або процес має свій зміст і належну йому форму. Немає змісту без форми, так само, як і немає форми без змісту. Водночас кожен предмет, явище або процес мають специфічний зміст і відповідну йому форму [2, с. 173].

У філософії під *формою* розуміють спосіб існування й вираження *змісту*, тобто певним чином упорядкованої сукупності елементів та процесів, що утворюють предмет. Поняття «форма» використовується також у значенні внутрішньої організації змісту, і в цьому розумінні проблематика форми отримує подальший розвиток у категорії «структура».

Будь-яке цілісне утворення з необхідністю має як свою зовнішню, так і внутрішню форму. *Зовнішня форма* – це вираження зовні цілісного утворення, що є чимось самостійним відносно змісту. *Внутрішня форма* – це структура, спосіб організації, певна упорядкованість частин цього цілого, що є складовою його змісту [2, с. 188–189].

Вищевикладені теоретичні положення щодо діалектичної категорії «форма» мають методологічне значення і з необхідністю вимагають уточнення критерію для класифікації правових актів. Вважаємо, що підставою для видової диференціації має стати саме зовнішня форма їх вираження.

Запропонований О. Скакун підхід до класифікації правових актів за юридичною субординацією узгоджується з інтерпретацією вченим досліджуваного нами поняття у його вузькому розумінні. Він суттєво обмежує обсяг категорії «правовий акт» множиною волевиявлень органів публічної влади, їх посадових і службових осіб і залишає поза увагою акти безпосередньої реалізації право-дієздатними суб'єктами своїх прав і обов'язків.

Не вирізняється методологічною коректністю і підхід до класифікації правових актів-документів, обґрунтований С. Алексеевим. Як підставу для їх видової диференціації правник використав залежність від того, які основні елементи правової системи вони (правові акти) виражають. На підставі цього вчений розрізняє такі їх види:

1) нормативні юридичні акти (акти правотворчих компетентних органів, які містять юридичні норми – основу механізму правового регулювання);

2) інтерпретаційні акти нормативного або індивідуального характеру (акти офіційного тлумачення, що містять правоположення, дотичні до нормативної основи механізму правового регулювання);

3) акти застосування права (державно-владні акти, що є виразом індивідуально-правової діяльності компетентних органів, які долучаються до механізму правового регулювання при виникненні правовідносин або при їх забезпеченні);

4) акти реалізації прав і обов'язків (договори, інші акти-документи, що є виразом автономних рішень окремих осіб, правомірні дії, що завершують дію механізму правового регулювання) [1, с. 199].

Аналіз наведеного вище підходу до класифікації правового акта також свідчить про його кореляцію із вузьким розумінням досліджуваної категорії, щоправда не за суб'єктами волевиявлення, а за формою зовнішнього вираження. Така форма є письмовою, зокрема, документальною.

На нашу думку, не вирізняється методологічною коректністю використана вченим як підстава для видової диференціації правових актів-документів їх залежність від того, які основні елементи правової системи вони виражають. Вказаний умовивід ґрунтується на судженні про те, що порівняльному правознавству, як галузі наукових знань, не відомий поділ структурних елементів правової системи на основні та неосновні.

З огляду на положення теорії правового регулювання, що мають відношення до його стадій і механізму в їх діалектичному взаємозв'язку, вважаємо доцільним і методологічно коректним використання як критерію для класифікації правових актів, причому не лише тих, які мають документальну форму, залежність волевиявлень право-дієздатних суб'єктів права як юридичних засобів, задіяних у механізмі правового регулювання, від стадій правового регулювання. На стадії моделювання поведінки суб'єктів таким засобом є нормативно-правовий акт; на стадії тлумачення норм права – інтерпретаційно-правовий акт; на стадії застосування норм права – правозастосовний акт; і, нарешті, на стадії реалізації прав і обов'язків – акт безпосередньої реалізації норм права.

П. Рабінович поділ поняття «юридичний акт» здійснив за такими підставами:

а) за сферою обов'язковості – на нормативні (загальні) та індивідуальні (правозастосовні);

б) за характером регульованої діяльності – на поведінкові (регламентують фізичну поведінку) та роз'яснювальні (регламентують інтелектуальну діяльність);

в) за суб'єктами видання – на законодавчі, президентські, виконавчі, судові та ін.;

г) за способом зовнішнього вираження – на усні (вербальні), письмові (документальні), діяльнісні (конклюдентні);

д) за юридичною формою – на закони, укази, постанови, вирокі, рішення, ухвали, накази, інструкції тощо [6, с. 80].

Аналіз наведених вище підходів до класифікації правових актів дає підстави для таких висновків:

1) усі класифікаційні ряди, які виокремив автор, узгоджуються із вузьким підходом до розуміння поняття, що складає предмет дослідження;

2) термін «сфера» традиційно використовується в загальнотеоретичній юридичній науці у взаємозв'язку зі словосполученнями «суспільного життя» чи «правового регулювання». Що ж до різновидів правового акта, які за сферою обов'язковості виокремив автор, то, нашу думку, вони залежно від характеру правових приписів однаковою мірою можуть мати як імперативний (обов'язковий), так і диспозитивний характер;

3) вважаємо методологічно некоректним з погляду положень теорії правового регулювання виокремлення як самостійного різновиду за характером регульованої діяльності роз'яснювального правового акта, що, за задумом П. Рабіновича, регламентує інтелектуальну діяльність. Аргументом, який підтверджує цей умовивід, є така властивість предмета правового регулювання, як його здатність бути об'єктом зовнішнього контролю. Принагідно зазначити, що на існуванні цієї властивості наголошує і сам учений [3, с. 155], однак чомусь ігнорує її у запропонованому підході до класифікації юридичних актів;

4) розширення потребує класифікаційний ряд правових актів, який виокремив учений на основі використання суб'єктного критерію. На нашу думку, цей підхід до поділу досліджуваного поняття повинен ґрунтуватися на положеннях теорії правовідносин і, зокрема, видової диференціації їх суб'єктів.

У контексті питання, що вирішується нами, найбільш продуктивною є ідея про виокремлення двох різновидів суб'єктів правовідносин: індивідуальних і колективних. До першого відносять індивідів (фізичних осіб). Зважаючи на їх конституційно-правовий правовий статус розрізняють: а) громадян держави; б) іноземців (громадян інших держав); в) біпатридів (громадян двох держав); г) апатридів (осіб без громадянств). Обсяг поняття колективних суб'єктів правовідносин складають: а) організації та об'єднання (юридичні особи) – державні органи, підприємства та установи, а також недержавні організації, підприємства, установи, політичні партії; б) соціальні спільноти – народ (нація), територіальні громади (за адміністративно-територіальними одиницями, виборчими округами тощо), трудові колективи.

З огляду на наведену вище диференціацію суб'єктів правовідносин, а також широкий підхід до розуміння поняття «правовий акт», можна запропонувати таку класифікацію категорії, що складає предмет розгляду, за суб'єктами волевиявлення:

1) правові акти фізичних осіб. Волевиявлення цієї категорії суб'єктів правовідносин, як правило, пов'язане з безпосередньою реалізацією ними суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Водночас спеціальний правовий

статус громадян держави, котрі перебувають на державній службі, передбачає для посадових і службових осіб органів публічної влади можливість і необхідність прийняття правозастосовних актів;

2) правові акти юридичних осіб. Характер волевиявлення цієї категорії суб'єктів правовідносин визначальною мірою обумовлений їх приналежністю до юридичних осіб приватного чи публічного права. Саме юридичні особи публічного права (державні органи та органи місцевого самоврядування), на відміну від юридичних осіб приватного права, у встановлених конституцією межах і відповідно до законів здійснюють правотворчі, правоінтерпретаційні та правозастосовні повноваження;

3) правові акти соціальних спільнот. З-поміж цього різновиду правових актів на особливу увагу заслуговує волевиявлення народу, котрий є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади. Такі акти, як правило, здійснюються у формі загальнодержавного референдуму або ж виборів.

Суттєвою ознакою поняття «правовий акт» є його здатність породжувати юридичні наслідки. З погляду теорії юридичних фактів і, зокрема, їх видової диференціації, юридично значущі діяння суб'єктів права мають своїм наслідком виникнення, зміну чи припинення прав і обов'язків. Зважаючи на це, можна виокремити:

- 1) правові акти, що породжують права і обов'язки суб'єктів права;
- 2) правові акти, що змінюють права і обов'язки суб'єктів права;
- 3) правові акти, що припиняють права і обов'язки суб'єктів права.

Важливе пізнавальне значення має диференціація правових актів за сферою їх буття. За цією підставою пропонується розрізняти такі їх види:

- 1) правові акти, що існують в економічній сфері;
- 2) правові акти, що існують у політичній сфері;
- 3) правові акти, що існують у культурній сфері;
- 4) правові акти, що існують у сімейній сфері;
- 5) правові акти, що існують в екологічній сфері.

З погляду теорії правового регулювання суспільних відносин правові акти розглядаються як юридичні засоби, за допомогою яких здійснюється впорядкування, охорона та розвиток суспільних відносин. Такі юридичні засоби, свідченням чого є юридична практика, характеризуються різним ступенем ефективності. А це, у свою чергу, дає підстави для виокремлення як самостійних таких різновидів волевиявлення право-дієздатних суб'єктів права:

- 1) правові акти, що мають високий ступінь дієвості (ефективності);
- 2) правові акти, що мають низький ступінь ефективності.

Зрозуміло, що ступінь ефективності правового акта є оціночним поняттям. Однак, якщо, наприклад, результати волевиявлення право-дієздатних суб'єктів права в економічній сфері перевести в кількісні показники (реальна зайнятість працездатної частини населення, рівень безробіття, мінімальна та середня заробітна плата, прожитковий мінімум тощо), можна зробити обґрунтовані висновки про реальний стан економіки, ефективність правового регулювання та правореалізаційної діяльності в цій сфері.

Суттєвою ознакою поняття «правовий акт» у вузькому розумінні є його легітимний характер. Виявом довіри населення до органів публічної влади, їх службових і посадових осіб є легітимація їх рішень з боку громадянського суспільства. Лише за таких умов правові акти публічної влади будуть ефективними, тобто здатними досягти мети правового регулювання суспільних відносин.

Зважаючи на це, не позбавлена сенсу диференціація волевиявлення органів публічної влади, їх посадових і службових осіб на такі різновиди:

1) легітимні правові акти, що користуються підтримкою у населення і спонукають представників громадянського суспільства до соціально активної правомірної поведінки;

2) нелегітимні правові акти, що не користуються підтримкою у населення, а реалізація їх приписів громадянами вимагає посиленого контролю з боку держави.

Висновки. Про багатоманітність прояву правового акта, як самостійного явища правової дійсності, свідчать підходи до класифікації однойменного поняття, в основу яких покладено такі критерії: 1) зовнішню форму вираження; 2) залежність волевиявлень право-дієздатних суб'єктів права як юридичних засобів, задіяних у механізмі правового регулювання, від стадій правового регулювання; 3) суб'єкти волевиявлення; 4) юридичні наслідки; 5) сферу їх буття; 6) ступінь їх ефективності; 7) ставлення до них з боку громадянського суспільства.

Бібліографічні посилання

1. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2-х т. / С.С. Алексеев. – М., 1982. – Т. II.
2. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д.А. Керимов. – 2-е изд. – М., 2001.
3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник / П.М. Рабінович. – Вид. 5-те, зі змінами. – К., 2001.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х., 2001.
5. Цвік М.В. Про систему юридичних актів / М.В. Цвік // Вісник академії правових наук України. – 2002. – № 4 (31). – С. 14–24.
6. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / ред. кол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – Т. 1: А – Г.

Сердюк И.А. Классификация правовых актов: анализ существующих и новые подходы. Рассмотрены существующие в современной юридической науке подходы к классификации правовых актов. На основе их анализа уточнены основания для видовой дифференциации волеизъявления право-дееспособных субъектов права, а также обоснован ряд новых подходов к делению категории «правовой акт» на основе таких критериев, как субъекты волеизъявления, юридические последствия, сфера их бытия, степень эффективности и отношение со стороны гражданского общества.

Ключевые слова: *правовой акт, нормативно-правовой акт, акт применения норм права, акт толкования норм права, акт непосредственной реализации норм права, легитимный правовой акт, нелегитимный правовой акт.*

Serdyuk I.A. Classification of legal acts: analysis of existing and modern approaches.

Existing in modern legal science approaches concerning classification of legal acts are considered. Grounds for type differentiation of free will of capable subjects to law are refined on the basis of their analysis.

A range of new approaches concerning division of the category “legal act” is substantiated basing on the following criteria:

- by the subjects of free will:
  - 1) legal acts of physical person
  - 2) legal acts of legal entities
  - 3) legal acts of social societies;
- by legal consequences:
  - 1) legal acts giving rise to rights and obligations of subjects to law;
  - 2) legal acts changing rights and obligations of subjects to law;
  - 3) legal acts abolishing rights and obligations of subjects to law.
- by the sphere of their efficiency:
  - 1) legal acts having high level of efficiency;
  - 2) legal acts having low level of efficiency.
- by attitudes towards them on the part of civil society:
  - 1) legitimate legal acts;
  - 2) illegitimate legal acts.

Keywords: *legal act, normative and legal act, act of application of norms of law, act of interpretation of norms of law, act of direct realization of norms of law, act of direct realization of norms of law, legitimate legal act, illegitimate legal act.*

Надійшла до редакції 15.06.2016

Талдикін О.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.74

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ АПАРАТ
НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ В КІНЦІ ХVІІІ СТОЛІТТЯ**

Розглянуто адміністративно-поліцейський апарат Російської Імперії на землях України. Доведено тенденцію до посилення і зміцнення державного апарату в кінці ХVІІІ століття. Розкрито централізацію управління місцевими органами в контексті запровадження суворого поліцейського режиму. Окреслено поліцейські функції військових губернаторів. Подано структуру первинних органів поліції на селі. Зосереджено увагу на цензурних управліннях, як уперше створених спеціальних органах, що відповідали за поліцію друку на землях України.

Ключові слова: *адміністрація, губернії, волості, намісництва, поліція, поліцейський, староста, цензура.*